

С. О. Жила

Джерела творення образу Батурина за поемою-містерією Т. Г. Шевченка "Великий льох"

Світлій пам'яті Ніли Йосипівни Волошиної

У статті проаналізовано художню концепцію образу "славного Батурина", джерела його творення, доведено, що образ Батурина розкриває причини й сутність гріхопадіння другої душі поеми-містерії. За допомогою образу Батурина Т. Шевченком осягнуто й підсумовано історичне минуле України.

Ключові слова: образ Батурина, художня концепція образу, літописи, народні перекази, думи.

В статтє проанализировано художественную концепцию образа "славного Батурина", источники его создания, доказано, что образ Батурина раскрывает причины и сущность грехопадения второй души поэмы-мистерии.

Шевченко при помощи образа Батурина художественно изучает и подводит итоги историческому прошлому Украины.

Ключевые слова: образ Батурина, художественная концепция образа, народные сказания, думы.

In this article the artistic concept of the image of "glorious Baturin" and the source of its creation are analyzed. It is proved that the image of Baturin discloses the nature and causes of the fall of the poem-mystery second soul. With the help of Shevchenko's image of Baturin the historical past of Ukraine is comprehend and summarized.

Key words: the image of Baturin, chronicle, artistic concept of image, folk tales, ballads.

"Великий льох" – найгеніальніший і найзагадковіший твір Тараса Шевченка, текст колосальної художньої енергії й емоційної сили, а якщо брати національно-політичні вектори, то найбільш концептуальний серед усієї творчості митця. Поему-містерією написано у жовтні 1845 року у Миргороді, а епілог до неї – в селі Мар'янському, що на

Миргородщині; у 1846 р. в Києві Т. Шевченко переписав "Великий льох" до рукописної збірки "Три літа", доопрацював текст у 1847 р. у А. І. та І. І. Лизогубів у Седневі на Чернігівщині, уривки "Великого льоху" поширювалися в рукописних списках Україною; вперше надруковано (без першого розділу "Три душі") у львівському журналі "Правда" (1869. – Ч. 2–3), повністю – у празькому виданні "Кобзаря" 1876 р.

Тарас Шевченко звертається до жанру драматичної поеми-містерії, яка допомагає йому віднайти модель світу й України, найбільш адекватної письменницькому задумові. Містерії – це твори з символічною концепцією світу, які наповнюються гротесковою неймовірністю зображуваного, де підкреслено зіставляється реальне та ірреальне, ті чи інші сторони відтворюваного змальовуються у фантастично-перебільшованому, загостреному вигляді, часто за участю надприродних сил як персонажів твору, оповиті таємничістю, філософічністю, тяжінням до драматизації.

За художнім часом і простором, ідейним та тематичним спрямуванням поема споріднена з віршами "Розрита могила" (1843), "Чигрине, Чигрине..." (1844), "Холодний яр" (1845). Літературознавці вважають ці твори чигиринсько-холоднороським циклом. У ньому Т. Шевченко заявив про себе по-новому: врятувати, визволити Україну, націю – це пробудити, зцілити її Душу, змінити духовну структуру людини, "оживити спаралізовані складники нації, вдихнути історичне життя в завмерлий національний організм" (Є. Маланюк).

Поет обирає у цьому циклі символом понищеної й приспаної предковичної української душі образ могили. Він намагається переконати, що розрита могила – символ наруги загарбників-чужинців над українською душею, символ нищення нації. У "Великому льоху" могила – символ української душі – трансформується в образ великого льоху, який нищать вороги:

А коло льоху вже проснулись

І заходилися копати.

Копають день, копають два,

На третій насилу

Докопалися до муру

Та трохи спочили.

І далі:

Так малий льох в Суботові

Москва розкопала!

Великого ж того льоху

Ще й не дошукалась.

Як бачимо, символ "льоху" – це й уособлення прихованих сил народу, у "великому льоху" ховається живий дух народу, зберігається джерело його життя.

Тарас Шевченко знав, що шлях до волі і щастя народного проходить через боротьбу і жертви.

Сильним у "Великому льоху" є образ Батурина. За легендою, місто отримало свою назву в 1575 році, коли польський король Стефан Баторій упорядкував українських козаків на полки та сотні. Для перебування гетьманів король спеціально заснував місто, щоб їх легше було шукати в разі потреби. А щоб не вигадувати назви, назвав нове місто на честь самого себе Баторином. Згодом назва перетворилась на "Батурин". Більше ніж півстоліття Батурин був офіційною резиденцією гетьманів України, його мешканці принесли себе в жертву незалежності України, бо сповідували девіз гетьмана Івана Мазепи: "Козацька... вольність нікогда не має бути нарушена". Відтоді Батурин став символом сили духу українців у боротьбі за гідне місце нашого народу серед народів світу. Тарас Шевченко відвідував його кілька разів у своєму житті і знав усі подробиці руйнування резиденції Івана Степановича Мазепи російськими військами царя Петра Першого. У Батурині художник змалював руїни палацу Розумовського, спілкувався з батуринцями, які розповідали жахливі деталі нищення Меншиковим гетьманської столиці.

Вертаючись 1843 року з України в Росію, віз багато матеріалу до видання альбому "Живописна Україна". Серед видів і історичних пам'яток бачимо Чигирин, Суботів, Батурин, руїни "колишньої слави", історичні пункти найзавзятіших змагань України за свою незалежність і резиденції героїв тих змагань. Шевченко розумів роль Мазепи в історії України й уважав змагання Мазепи за одну з найважливіших подій в Україні.

У першому розділі "Три душі" поеми-містерії "Великий льох" друга душа розповідає про те, що трапилося з нею в Батурині:

А мене, мої сестрички,
За те не впустили,
Що цареві московському
Коня напоїла
В Батурині, як він їхав
В Москву із Полтави.
Я була ще недолітком,
Як Батурин славний
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,
І малого, і старого
В Сейму потопила.
Я меж трупами валялась
У самих палатах
Мазепиних... Коло мене

Зарізані, обнявшись,
Зо мною лежали;
І насилу-то, насилу
Мене одірвали
Од матері неживої.
Що вже я просила
Московського копитана,
Щоб і мене вбили.
Ні, не вбили, а пустили
Москалям на грище!
Насилу я сховалася на тім пожарищі.
Одна тільки й осталася
В Батурині хата!
І в тій хаті поставили
Царя ночувати,
Як вертавсь із-під Полтави.
А я йшла з водою
До хатини... а він мені
Махає рукою.
Каже коня напоїти,
А я й напоїла!
Я не знала, що я тяжко,
Тяжко согрішила!
Ледве я дійшла до хати,
На порозі впала.
А назавтра, як цар вийшов,
Мене поховали
Та бабуся, що осталась
На тій пожарині,
Та ще мене привітала
В безверхій хатині.
А назавтра й вона вмерла
Й зотліла у хаті,
Бо нікому в Батурині
Було поховати.
Уже й хату розкидали
І сволок з словами
На угілля попалили!..
А я над ярами
І степами козацькими
І досі літаю!
І за що мене карають,
Я й сама не знаю!
Мабуть, за те, що всякому
Служила, годила...
Що цареві московському
Коня напоїла!.. [1, с. 222–223].

А в другому розділі "Три ворони" знову мова йде про Батурина. Українська ворона хизується своїми злочинами перед російською й польською:

А з вольними козаками

Що я виробляла?

Батурина спалила... [1, с. 226].

Подаємо історичну довідку про нищення Батурина за "Історією в малюнках: Мазепа: крок до правди", створеної художником і рок-музикантом Юрком Журавлем та кандидатом історичних наук Ольгою Ковалевською.

31 жовтня 1708 р. російські війська під командуванням Олександра Меншикова підійшли до фортеці Батурина. Чотирнадцять драгунських і п'ять піхотних полків почали облогу міста. Гарнізон гетьманської столиці на чолі із сердюцьким полковником Дмитром Чечелем налічував близько восьми тисяч вояків та мав сімдесят гармат. На пропозицію здатися захисники міста відповіли: "Умремо всі, а столиці не віддамо!"

Ось вона – відома мазепинська мортира. Важко навіть уявити, яку небезпеку становили випущені з неї ядра. Недарма гетьман приділяв велику увагу гарматній справі. З усіх бійниць товстих стін фортеці, з вікон башт захисники влучно вели обстріл корпусу Меншикова.

Росіяни упродовж трьох днів безупинно штурмували гетьманську столицю, і все марно. Батуринці мужньо оборонялися і з нетерпінням чекали Мазепу та шведів, які намагалися вийти на Батуринський тракт, атакуючи ворога та долаючи природні перешкоди.

Петро I, дізнавшись, що шведи перебувають за чотири милі від Батурина, шле Меншикову депешу, щоб той або завершував справу, або руйнував звідти.

Однак знайшовся зрадник – Іван Ніс. Він показав ворогам підземний хід до міста. О шостій ранку 2 листопада російське військо, прорвавшись через схованку, підступно вдарило в лави оборонців зсередини захисних укріплень. Побачивши московських стрільців, городяни кинулись їм навперейми. Та було вже пізно. Бій без головної переваги – артилерії – на всі боки одночасно, у стані повного спантеличення не мав успіху. Розпочалася зловтішна оргія московських переможців. Трупні козацьких полковників прив'язали до дошок і пустили річкою Сейм, щоб налякати всіх, хто лише подумає про супротив. Інших козаків або четвертували, або набивали на палі.

Покаравши козаків та сердюків, стрільці та драгуни поквапилися знищити беззахисних та беззбройних цивільних городян. За наказом Петра I було страчено всіх мешканців Батурина. Не шкодували навіть

немовлят. Після пограбування місто підпалили. Пожежа, яка вщент знищила гетьманську столицю, була настільки сильною, що цегла в руїнах муrowаних будівель поплавилася і перетворилася на склоподібну масу. За кілька днів Іван Мазепа на власні очі побачив спалену столицю. Картина кривавого попелища вразила його у саме серце [2, с. 14–17].

Містерією "Великий льох" Т. Шевченко утврдує велич гетьманської столиці: "Батурин славний...", який став символом свободи та незалежності України. Шевченко цінував політичні зусилля Мазепи щодо створення незалежної держави, знав його промову: "Независимою державою Україні бути вже пора". За Батурином і Мазепою наша правда, і сила, і воля, й добре розуміючи це, поет возвеличує велике місто, яке нагромадило в собі великі сили, щоб стати за утвердження одноцільної України, незалежної від Росії.

Т. Шевченко переживає падіння гетьманської столиці й малює цілком об'єктивну історичну картину, правдиву й рельєфну, загибелі її. Вогнем, водою, рубанням, колінням – іншим на страх за самостійницькі спроби гетьманців вибороти собі свободу – знищено Батурин:

... Як Батурин славний
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,
І малого і старого
В Сейму потопила.

Письменник змальовує місто – жертву за Лизогубівським літописом: "Многожь в Сейме потонуло людей, утекаючи чрез лед еще не крепкий, много и погорело, крившихся по хоромех, в лиохах, в погребех, в ямах, где паче подушились, а на хоромех погорели" [3, с. 47].

Жахливою смертю вмирили містяни й ті селяни із найближчих місць, що прийшли до Батурина під захист великого військового гарнізону, рятуючись від російських погромів. Фортеця мала розгалужену мережу ходів, викладених у формі зрубу завширки і заввишки по два метри, й ховала тисячі жінок, людей похилого віку, дітей, немовлят, які загинули від димової завіси.

"... Однак выходящих от сокрытия войско заюшенное, а паче рядовые солдаты, понапившиися (понеже везде изобилие было всякого напою) кололи людей и рубали, а для того боячися прочие в скрытых местах сидели, аж когда огонь обойшел весь город, и скрыты пострадали; мало еднат от огня спаслося и только одна хатка, под самою стеною вала от запада стоячая, уцелела некаягось старушка; церковь же в замку деревянная сгорела, в городе Троицы Святой каменная, верхами и работою внутрь огорела" [3, с. 47–48].

Після того як зрадник Іван Ніс показав росіянам підземний хід до міста, супротив козаків, сердюків, містян, які мужньо оборонялися,

захлинувся під навальним наступом війська Меншикова, яке вдвічі-втричі переважало захисників, почалося тотальне нищення батури-ців, за словами Т. Шевченка, грище москалів. Рубали голови, кололи груди жінкам, дітям, старим людям, й ніякі моління не допомагали. Студенти історичного факультету Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка під час розкопок Батурина знайшли жінку, яка прикрилась образом Божої Матері, надіючись на порятунок, але її проткнули штиком разом з іконою. Недарма ж в одній із українських дум з боєм промовляється-плачеться:

А в городі Батурині
Мужиків да жінок
У пень сікли да рубали,
Церкви палили, святості да
Ікони під ноги топтали...

Відгомін про зруйнування Батурина знаходимо в пісні: "Ой вигорів весь Батурин, зосталася хата..."

Новгородські літописці засвідчили про цю трагедію І. Мазепи: "... град его стольный разори до основания и вся люди посече" [4, с. 21].

У Чернігівському літописі повідомлялося, що Меншиков Батурина "штурмовал и сплюндровал его огнем и мечем" [5, с. 116].

Придворний історик Карла XII Густав Адлерфельд у своєму щоденнику занотував: "Перебили і старих і малих, не оглядаючись на стать та вік, залишок жінок поцупили. Взяли сорок гармат. Спалили місто і 30 млинів, що стояли на річці Сейм. Все пограбували" [6, с. 125].

8 листопада 1708 року гетьман Іван Мазепа побачив свою розгромлену й спалену столицю. Як буде записано в Чернігівському літописі: "ревно плакал по Батурині", бо розповіді про звірства війська князя Меншикова його вразили безмежно, а сам він бачив "крови людскої в місті и на предместью было полно калюжами" [5, с. 116].

Україна й Європа жахалися від злодіянь, які вчиняв цар Росії Петро I, щоб тероризувати українців, знищити із коренем ідею самостійності й незалежності, право на свободу. Цар карав усіх, хто підтримував гетьмана Мазепу, й пролив ріки крові. Розпочата Меншиковим розплата в Батурині поширилась на всю Гетьманську Україну. У Батурині царським князем Меншиковим віддано розпорядження українську шляхту прив'язувати і прибивати цвяхами до дощок й пускати по річці Сейм, щоб вони засвідчили розорення Батурина й настрахали гетьманські землі. Бабуся автора цієї статті, уродженка цих місць, переповідала, що в гетьманському місті була така різанина, що Сеймом цілий тиждень текла не вода, а кров.

Сергій Павленко, автор книги-дослідження "Загибель Батурина 2 листопада 1708 року" доводить, що жертвами погрому гетьманської столиці стали 6–7,5 тисяч громадян, 6–7,2 тисячі військовиків, а разом 13–15 тисяч батуринців, сердюків, козаків [7]. За даними сучасних істориків, загинула 21 тисяча мешканців міста.

"Тільки двох людей пощадили, тому, що для них підготовляли ще страшніший кінець: Чечеля і Кенігсена. Чечель надаремно хотів вмерти у бою як сміливий лицар. Він згинув на колесі. Кенігсен щасливіший, оминув цих мук і вмер від ран, тоді, коли його перевозили до Глухова, де вже трупа переламав кат", – записали український історик і літературознавець Ілько Борщак (емігрант з 1919 р.) та французький історик і публіцист Рене Мартель у книзі "Іван Мазепа" [8, с. 109].

Царські війська залили усю Гетьманську Україну кров'ю: старшин і козаків, сердюків садили на палі, четвертували шляхом відрубання почергово правої руки, лівої ноги, потім лівої руки і правої ноги, вішали на шибеницях, відрубували голови. Показові тортури цар Петро I влаштовував у Глухові; обставивши це криваве видовище символічною смертною карою Мазепі (виготовили Мазепин манекен і повісили на шибениці, зірвавши з нього відзнаки), виголосили у Святотроїцькій церкві анафему непокірному гетьманові. Новгород-сіверський протопоп Афанасій Заруцький голосно вигукував: "На зрадника відступника Івана Мазепу анафема!", а всі священники і хор повторили тричі: – "Анафема! Нехай буде проклятий!" Митрополит Іосаф Кроковський (перша духовна особа) відмовився виголосити незаконне прокляття і скидання з посади гетьмана.

У Глухові згинув на колесі від страшних мук, без криків болю, без жодного зойку комендант Батурина, славний Дмитро Чечель. У тексті Шевченка цей герой йде в одному ряді з малими й старими захисниками гетьманської столиці не випадково. У такий спосіб, на наше переконання, поет обстоює думку про Батурина як національно свідомий осередок, який рішуче піднявся на оборону прав і вольностей свого народу.

По всій Україні царські війська виловлювали мазепинців, катували їх, тільки у Лебедині біля Харкова, де розташовувалася "царська кімната мук" – "канцелярія амбасадорів", – розрослося велике кладовище, яке народ назвав "цвинтарем гетьманців".

За допомогою зрадника Галагана було знищено Січ і його 300 захисників. Вірні Мазепі, а непокірні російському цареві міста й села були знищені й спалені: Гадяч і села довкола нього, Ромни, Келеберда, Перевалочна, Старий і Новий Кодак, Гайворон (нині Бахмацький р-н

Чернігівської обл.). Тільки в 1708 році в Україні й на Дону було спалено, закатовано 23,5 тисячі учасників повстань проти царя. Автор "Історії Русів" пише, що кати українського народу проливали його кров рікою з однієї тільки причини: тому що він хотів бути вільний і мати кращу долю на власній землі.

Вражена небаченими масштабами злочинів росіян проти українців Європа писала про шабаш завойовників. Скажімо, французькі часописи "Історичні листки", "Історичний Меркурій", "Французька Газета" вийшли з такими гнітючими заголовками: "Страшна різня", "Руїна України", "Жінки й діти на вістрях шабель" й писали: "Всі мешканці Батурина без огляду на вік і пол (стать – С. Ж.) вирізані як наказують нелюдські звичаї москалів". "Ціла Україна купається в крові. Меншиков уживає засобів московського варварства" [8, с. 110].

Шевченків Батурин – це частка України, відтворена в жахливих руїнних подіях і постатях, що живуть і вмирають у вузькому часі та герметичному життєвому просторі.

Образ Батурина надзвичайно драматичний. Цей образ – згусток болю і скорботи, ненависті, гіркоти й прокляття царату, й одночасно козацької вольності, волелюбства, лицарського звитязного духу.

Страхітливі картини понищеної гетьманської столиці змінюються одна жахливіша за іншу: вони холодять кров і вдаряють по серцях з незаною силою, але, як не дивно, породжують не песимізм, а сприяють національному воскресінню. Від цих моторошних картин вчуваються подзвони батуринських дзвонів за душами невинно убієнних, але вони й закликають вивергнути полум'я гніву до поневолювачів, печуть тугою гідності й честі. Від цих картин розгорається вогонь любові до славного міста, святої столиці, розуміння її місії в житті українства. Залитий козацькою кров'ю Батурин спонукає Т. Шевченка на убивчу сатиру сучасного національного животіння (третій розділ "Три лірники"), на високий суверенний тон в епілозі, коли він говорить про майбутнє України:

Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..

Показуючи велич Батурина, Т. Шевченко виступає одночасно й збудником національного сорому, що є передумовою всякого великого національного відродження. Поет не обмежується уславленням гетьманської столиці, розвінчуванням "зовнішнього ворога", що понівечив, занастив наш край, а й дошукується вад нашої душі. Він розмірковує, хто ми є, бо розуміє, що наша душа причетна до вибору народом своєї історичної долі. Болісно шукаючи ті фатальні

моменти, що призвели до втрати самостійності й перетворення України на колонію Російської імперії, Т. Шевченко доходить думки, що в цьому винні самі українці-запроданці, що допомагають катам Батьківщину розпинати, це Носи, "Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Нарай", і ті, що догоджають катам України. Шевченко з жалем і гіркотою підкреслював симптоми нашої відвічної хвороби – брак згоди між провідними особами нашої спільноти гетьманської доби і катастрофічні наслідки незгоди. Якби було інакше, Батурин не було б знищено. Страшну кару пророкує поет усім зрадникам і навіть несвідомим жертвам національного гріха. Три душі (три білі пташечки за народним повір'ям) не можуть увійти ні до раю, ні до пекла, бо хоч і померли за гріхи несвідомі, але такі, що зашкодили долі України.

Перша душа, а колись молода дівчина Прися з часів Богдана Хмельницького, з повними відрами перейшла дорогу гетьманові, який зі своєю старшиною їхав у Переяслав Москві присягати. Вона посприяла Богданові Хмельницькому (звісно, символічно) підписати лиховісну угоду з Москвою, яка принесла неволю Україні. До речі, тією клятою водою дівчина батька, матір, себе, брата, собак отруїла.

Друга душа – то недоліток, дівчинка, що московському цареві коня напоїла, як той вертався з Полтавської битви через Батурин (щойно вирізаний, потоплений і спалений москалями), а отже, виявила прихильність до ката України. Через цю дівчинку вмерла бабуся, що одна осталася на пожарищі, а її матір було закатовано раніше.

Третя душа – немовля у пелюшках, що усміхнулось Катерині – московській цариці, "лютому ворогові України, голодній вовчиці", що їхала по Дніпрові в Канів. Вмерло це дитя у сповитку і його мама. Як бачимо, на думку Шевченка, ніякого компромісу з ворогом не може бути.

"Козацький дух" Шевченка не терпить російських царів: ні Олексія Михайловича, ні Петра I, ні Катерину II. Пригадуєте:

... Це той перший, що розпинав
Нашу Україну,
А вторая доконала
Вдову-сиротину ("Сон").

Для Шевченка був тільки один Цар Небесний, а інших він не визнавав. Для нього кожен монарх був символом деспотизму та тиранії, символом гноблення українського народу. Епіграфом до поеми-містерії Шевченко взяв слова із 43-го Псалма Давидового, що його він переспівав того ж 1845-го року, коли був написаний і "Великий льох":

Покинув нас на сміх людям,
В наругу сусідам

Покинув нас яко в притчу
Нерозумним людям
І кивають, сміючися,
На нас головами...
І далі:
І всякий день перед нами –
Стид наш перед нами.
Окрадені, замучені,
В путях умираєм.

Цей переспів має форму молитви-звернення до Бога. Немає сумніву, що поет співчутливо ставиться до трагічної долі України й просить Бога допомоги українському народові визволитися.

Шевченкова огида до царів, які поневолили Україну, виливається на душі, які накликали на себе Господню кару. Поетова гірка зневага до другої душі мотивується його болем за людську покірливість (і це на фоні знищеного славного Батурина): "... всякому служила, годила..." Національний біль Тараса Шевченка за втрачену гетьманську столицю безмежний!

Із образом Батурина пов'язані такі дійові особи: друга душа, її мати й сестра, бабуся, що привітала дівчинку у безверхій хатині, а потім її поховала, а сама вмерла й зотліла в хаті.

Літературознавці О. Павлів, В. Пахаренко доводять, що заріzana сестра – це персоніфікація України, що залишилася вірною Мазепі, заріzana мати уособлює Гетьманщину в цілому (матір обох сестер), а бабуся обох сестер, мати матері – образ державної, єдиної, соборної України (ще Київської Русі).

Образ Батурина пов'язаний із другою трійкою образів – трьома воронами, які є уособленням найпотворнішого, найжорстокішого, що є в національних характерах українців, поляків, росіян.

Польська ворона причетна до занепаду Речі Посполитої, розлила ріки крові під час польського повстання 1831 року, у Сибіру змарнувала свою шляхту, а тепер у Парижі бенкетує з вигнанцями.

Російська ворона вихваляється, що вона добре пожила: "С тарами помутила, с мучителем покутила (натяк на винищувальну діяльність Івана Грозного), с Петрухою попила (Петро І організував п'яні оргії), да немцам запродала", а тепер, за словами української ворони, москалі в Україні хочуть панувати:

Ото указ надрюкують:
"По милості божій,
І ви наші, і все наше,
І гоже, й негоже!"
Тепер уже заходились
Древности шукать

У могилах... бо нічого
Уже в хаті взяти;
Все забрали любісінько [1, с. 227].

Т. Шевченко розумів, очевидно, що загребуща політика Росії у ставленні до України пов'язана з набуттям могутності імперії. Російські царі усвідомлювали (свідомо чи підсвідомо), що хто володітиме українською землею, той володітиме світом.

Сам Шевченко дивиться на Україну (як і Г. Сковорода) як на святу землю, сакральне місце, що має здатність відновлюватися, поет вірить у "правду й волю по всій Україні!" [1, с. 228].

Українська ворона – найстарша й найдосвідченіша. Своїм подругам вона каже:

Ви ще й не родились,
Як я отут шинкувала
Та кров розливала! [1, с. 226].

Т. Шевченко у такий спосіб стверджує, що українська держава старша за польську й російську. Саме українська ворона запросила в Україну сусідок ворон (темні сили), щоб знищити новонародженого хлопчика, що буде, як той Гонта, катів катувати й розпустить правду-волю по всій Україні. А до цього часу вона нищила козаків як осердя нашої державності, "Батурин спалила". Російські війська ніколи б не взяли цю фортецю, якби не ті українці-зрадники (полковник Іван Ніс), що допомагають катам рідну землю розпинати. До речі, увесь рід Носів безславно стерся з лиця нашої землі, страшною була розплата за його гріхи, за батуринський дикий содом.

Т. Шевченко знав, що Батурин став сакральним місцем, магнітом священного простору, який завжди спонукатиме українців до високих і благородних поривів.

Створюючи образ Батурина поетичне мислення Тараса Шевченка сягало філософічних глибин: зачіпалися засади буття українського народу. Образ Батурина глибоко зворушує нас і очищує від слабкостей нашого духу, і це доказ його мистецької правди.

Джерелами творення образу Батурина стали літописи, народні перекази, думи. Вдаючись до історичних і фольклорних матеріалів Тарас Шевченко не тільки уводить їх у тканину поеми-містерії, а й самотньо трансформує їх як будівельний матеріал для власної художньої концепції образу "славного Батурина". Епітет "славний" виконує функцію вивищення гетьманської столиці, яка нагромадила у собі критичну масу протистояння ворогові.

Образ Батурина розкриває причини і сутність гріхопадіння другої душі поеми-містерії.

За допомогою образу Батурина геніально осягнуто й підсумовано історичне минуле України. Як відомо, у містерії "Великий льох" Господь жахливо карає трьох дівчат: позбавляє їх життя, а душі не пускає в рай, аж поки москаль "розкопа великий льох", тобто душі окремих українців не успокояться, доки вороги не знищать саму українську душу або вона не прокинеться від летаргійного сну.

Зіставивши художні деталі: поступовий спад віку душ, місця подій – дві гетьманські столиці (Чигирин і Суботів побіля нього й Батурин) і нарешті спустілі окрадені гори, читачі доходять висновку (самі або з допомогою праць літературознавців О. Павліва, В. Пахаренка), що три душі уособлюють занепад національно-державницької свідомості українського народу. За гетьмана Богдана Хмельницького свідомість була найбільш дозрілою, в часи правління Івана Мазепи (22 роки був гетьманом) – поменшала, а в період закріпачення України царицею Катериною II – й зовсім змаліла.

Література

1. Шевченко Т. Г. Великий льох / Т. Г. Шевченко // Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1989.

Т. 1. Поезії, 1837–1847 рр. / упоряд. та комент. В. С. Бородіна та ін. ; ред. В. С. Бородін. – С. 221–233.

2. Журавель Ю. Мазепа: крок до правди [Електронний ресурс] – // Громадський рух "Не будь байдужим!" – 20 с. – Режим доступу.

www.nbb.com.ua. – Назва з екрана.

3. Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси. – Киев : Типография Г. П. Корчак-Новицкого, 1888. – 69 с.

4. Гетьман Іван Мазепа та його доба // Україна. – 1992. – № 19. – С. 18–23.

5. Чернігівський літопис (Підготовка до друку, передмова і коментар Ю. Мицика) Що ся в руских и полских странах діяло и якого от рожества Христова року от создарения мира 7001, от рожества (Христова) 1493 // Сіверянський літопис. – 1996. – № 4. – С. 105–122.

6. Костомаров Н. И. Мазепа / Н. И. Костомаров // Український історичний журнал. – 1990. – № 1. – С. 122–135.

7. Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 року / С. Павленко. – Чернівці, 1994. – 150 с.

8. Борщак І. Іван Мазепа: життя й пориви великого гетьмана / І. Борщак, Р. Мартель. – К. : Рад. письменник : Журн. "Київ", 1991. – 316 с.

9. Історія Русів / укр. пер. І. Драча ; передм. В. Шевчука ; прим. Я. Дзири, І. Дзири ; іл. О. Штанка. – К. : Веселка, 2001. – 366 с. : іл. – (Іст. б-ка для дітей "Золоті ворота").